

A HÁBORU SZOCIOLÓGIÁJA

Irta: GAL ERNŐ

A történelem eddig elmaradhatatlan velejárója, a háború érthetően sok elmélkedésre és vizsgálódásra adott okot. A *Nemzetközi Békeiroda* régi könyvtára már 1901-ben 2 ezer kötetet tartalmazott az emberi lét e látszólag szükségszerű kísérőjéről. A háború és béke nagy problémáit fessegető művek többsége azonban erkölcsi szempontokat követ, vagy dicshimnusz zeng az ember ember elleni harcáról, vagy elmarasztalja. A társadalomtudomány képviselőinél ellenben elég ritkán találkozunk a háborúnak, mint társadalmi tünetnek kizárólag tudományos elemzésével. Pedig, ha van társadalmi tünet, mely sokoldalú és mélyenszántó következményei folytán kiérdemli a szociológusok figyelmét, úgy a háború bizonyára az. S noha egyes hadgazdálkodási, pénzügyi kérdés önálló feldolgozása, valamint részletmegfigyelések itt sem hiányzanak, összefoglaló, bár nem egészen tudományos sikon mozgó munka e téren csak R. Steinmetz műve: *A háború szociológiája* (Leipzig, 1929.)

Kétségtelen, hogy a háború tudományosan tárgyilagos boncolgatását nagyban megnehezíti a szerzők nehezen leküzdhető szubjektivitása, nyilvánuljon az akár a háború mellett, akár az ellen. E körülményre egyébként már Szabó Ervin is figyelmeztet,¹ Oppenheimer pedig, bár követeli a „csoportkonfliktusok“ nemzeti és pártelődítéletektől mentes tanulmányozását, mégis utal azokra a gátlásokra is, melyek megakadályozzák a nemzeti-, faji- és osztály-korlátjaikat átlépni nem tudó polgári szociológusokat annak megvalósításában.² Ezért nem csoda, ha a háború kateder szociológiájában, amint az a *Nemzetközi Szociológiai Intézet* a „háború és béke szociológiájának“ szentelt X. kongresszusán is kitűnt (Genf, 1930) a legváltozatosabb, de egyben legellentmondóbb nézetek uralkodtak.

Vonatkozik ez a megállapítás főleg a háború eredetét kutató elméletekre. A „létért való küzdelem“ darwini tételének társadalmi alkalmazása mellett a legkülönbözőbb „ösztönök“ és őseredeti „uralmi irányzatok“ lépnek elő az egyének és a társadalmi közösségek egymásközi harcának magyarázataként. E legtöbb esetben kétes tudományos értékű feltevések szerzőinek többsége azonban, a társadalmi darwinizmus iskolájából kerül ki. Ezért is foglalhatta össze Sorokin kézikönyvében (*Soziologische Theorien im 19 u. 20 Jahrhundert*, München 1931) a háború problémáját érintő összes kérdéseket „a létért való küzdelem szociológiai magyarázata“ című fejezetben. A harcias szociológiai darwinizmus számos képviselője közül, kétségtelenül megnevezhetők Ratzenhoffer és Gumpłowicz. Míg az előbbi, a háborút csak „az egyéniségek természet-szerű ellenségességére“³ vezeti vissza, addig a lengyel-zsidó eredetű Gumpłowicz — érthetően — a fajok kölcsönös gyűlöletében látja a háború gyökereit. Már a tudományos szocializmus hatásának tudható be, hogy Gumpłowicznál a fajok biológiai harca osztály tartalmú, mert a harcban győztes faj társadalmilag is elnyomja a vesztest.

Érdekes, hogy a társadalmi darwinisták táborából nemcsak a háború eszményiesítői, kerülnek ki, hanem annak ellenzői is. Bizonyíték ez a „struggle for existence“ varázsigejének nagyfontosságú rugékonyságá-

ra. Novikow például, ki elismeri a harc principiumának általános élet-tani és társadalmi érvényét, azt hangoztatja „hogy a harc végül kiküszöbölődik.⁴ Vaccaro következtetései is körülbelül azonosak Novikowéval, ám szerinte a „kölcsonös alkalmazkodás“ felváltja az egyének küzdelmét az emberi közösségeken belül.⁵ Miért is Novikow és Vaccaro munkái nem annyira a háború, mint a béke szociológiáját adják, azokra épül a pacifizmus számos elmélete és intézménye (pl. a *Carnegie*-alapítvány.)

Jellemző, hogy az emberi természet örökérvényű és változatlan „ösztöneire“ vagy „hajlamaira“ egyaránt hivatkoznak azok, kik a háború megmásíthatatlan természeti törvényszerűségét bizonyítják (pl. *Stenmetz*) és azok, akik hitet tesznek az ember veleszületett békeszeretete mellett (*Nicolai*⁶). Könnyen megállapítható viszont, hogy mindezen irányzatoknak és elméleteknek (a Novikow-Vaccaro félének csak részben) közös jellemvonása és egyben sebezhető pontja, hogy a „háborút az emberi természet valamely egyetemes, minden korokban és minden körülmények közt uralkodó tulajdonságából magyarázzák“ s nem látják a háború gazdasági meghatározottságát, mely megszüntetve a háború örökérvényűségének pseudo-törvényét, egyben magyarázatát is adja a népcsoportok közt mégis előforduló összeütközéseknek.⁷

De nem állja a tudományos bírálat próbáját a Novikow-Vaccaro féie vágyalom sem a háborús konfliktusok számának fokozatos csökkenéséről és humanizálásáról. *Woods* és *Bodart*⁸ számításai szerint u. i. a nagy imperialista hatalmak, mint Anglia, Franciaország, Németország és a cári Oroszország története ennek pontosan az ellenkezőjét mutatja. Ami a háborúban elesettek vagy sebesültek számának csökkenését, jobban mondva növekedését illeti, erről a múlt világháború és a spanyol polgárháború tapasztalatai után minden vita felesleges. Ugyancsak megdőlt a háború humanizálásába vetett hiedelem is. Novikow is bizonyára érezhette, hogy az emberiség nem igen tartja magát az ő szabályaihoz, mert kénytelen megállapítani, hogy ha a történelem előrehaladott szakaszában mégis előfordulnak háborúk, úgy ez bizonyára — tévedésen alapszik. „Az emberek igazságokat találtak fel, amelyek segítségével igen rohamosan haladtak. Sajnos azonban óriási tévedésekbe is bonyolódtak, amelyek mértéktelenül föltartóztatták utjukat. E tévedések egyik legvégzetesebbike és legalapvetőbbje az az eszme, hogy valaki fokozhatja a maga jólétét szomszédja kifosztása által. S ez az eszme szülte a háborút.“⁹ Világos, hogy a háború okainak és fejlődésének magyarázatához ez a tudománytalan, a világtörténelmet csak nagyarányú örültségnek tekintő, racionalista felfogás éppen olyan kevésbé visz közelebb, mint a hobbesi „homo homini lupus“ modern felelevenítése.

A háborúval foglalkozó szerzők elfogultsága főleg a háború hatásainak és társadalmi funkciójának megítélésénél jelentkezik. Ez érthető is, mert míg a háború okainak és történelmi kialakulásának vizsgálatánál csak különböző, többé-kevésbé elfogadható elméletekről volt szó, e kérdéskomplexum elemzésének eredményeihez már közvetlenül kapcsolódik a háború bírálata. Megállapítandó viszont, hogy a pacifista szerzők elfogultsága átlag nagyobb, mint a háborút elfogadó, sőt dicsőítő kutatóké. Az előbbiek, a háborúk végtelen láncolatában csak azok valóban változatlan tartalmát, emberi életek és értékek pusztulását látják, s noha az utóbbiak a háborút teszik meg az emberi társadalom

fejlődésének legfőbb hatóerejévé, nem leplezik el teljesen a borzalmait sem. Szemléltető erre nézve Steinmetz műve. Az amszterdami egyetemi tanár már 1899-ben kisebb tanulmányt ír *A háború szociológiai szerepéről*, melynek bővített kiadása 1907-ben *A háború filozófiája* címen jelenik meg. Első munkáinak következtetését, hogy az erkölcsi fejlődés a háborús képességeknek és a harciasságnak köszönhető — Steinmetz — a világháború nagy élménye után is változatlanul fenntartja. De az 1929-ben új címmel megjelenő és átdolgozott könyvében már ott találjuk a történelem különböző csatáinak, főleg az 1914-18-as világégés harcainak elrettentő adatait is. A holtak és sebesültek hekatombáinak száma, a gazdasági és erkölcsi romlás, az állandóan növekvő hadikiadások, valamint a háború okozta közvetett szenvedések — noha tagadhatatlanul enyhítve — mégis éppen úgy mérlegre kerülnek, mint a háború állítólagos előnyei. Steinmetznél azonban, a háború pozitívumai a maguk javára billentik a mérleg nyelvét, miért is *A háború szociológiája*, legjellegzetesebb megnyilvánulása napjainkig a háború „tudományos” apológiájának. A háború jótékony hatása biológiai vonatkozásban Steinmetz szerint elsősorban a pozitív előjelű mesterséges kiválasztódásban rejlik. Szerinte a háború folyamán főleg a gyengék pusztulnak el s így ez a nemzet majd pedig az egész emberiség testi és szellemi tökéletesedését vonja maga után. De nem is az egyénnél, hanem elsősorban a népek valóságában érvényesül igazán a háború e kiválasztó hatása. Mig ugyanis az individuumok világában elképzelhető, sőt el is fogadható a harc és versengés szublimáltabb, szellemi formája, a népi kollektivitások küzdőterén a „világbiró” egyedül: a háború! *Spencer, Lapouge, Nicolai* és *Novikow* érvei azonban jórészt megdöntik a háború okozta pozitív kiválasztódásról szóló elméletet. E szerzők szerint a hadsereg természetsszerűleg a nemzet legjavából kerül ki, s így a háború pusztításai következtében éppen a háborút viselő nép virága hull el. Sőt, az otthon maradt satnyák érvényesülésével, a háború egyenesen a faj és a nemzet elkorcsosodását eredményezi.

Steinmetz könyvében a háború előnyös oldala nemcsak élettani és erkölcsi megvilágításban mutatkozik. Vitába száll *Treitschke* nagy-német ideológussal, aki szerint tévedés az a hiedelem, hogy „háborúkat anyagi javakért is folytathatnak” s egész sor történelmi adatai példázza a háború gazdasági rugóiról vallott felfogását. Tanuságtételre idézi *Dosztojewszkit*, ki azt mondja, hogy „a telhetetlen bőrzék kívánságára mind újabb hódító hadjáratok indulnak,” valamint az angol imperializmus egyik filozófusát, *Cecil Rhodest*, a „minden a terület” jelszavának megfogalmazóját. A gyarmatokból a metropolisokba özönlő gazdagság csillogászati számainak felsorolásával pedig Steinmetz bebizonyítotttnak véli a háborúnak általában, de főleg a gyarmati hadjáratok utilitáris jellegét. A gazdasági-társadalmi motiváció azonban nála, ellentétben a történelmi materializmus képviselőivel és *Oppenheimerrel*, csak másodrangú.

Am a gazdaság és háború szféráinak egymásközi viszonyát nemcsak ez az egyoldalú determinizmus jellemzi. A két tünetcsoport kölcsönhatása, a háborúnak a gazdasági életben megnyilatkozó nem csupán romboló, de átalakító, szervező és átcsoportosító következményei szintén értékes szociológiai megfigyelésekre adtak alkalmat. *Werner Sombart* a *Krieg und Kapitalismus* című művében (1913) azt próbálja kimutatni, hogy a

tőkéstermelési rend egyenesen a hadszervezet terméke. Bár Sombart tétéle kétségtelenül erős tuzás, megállapításában mégis van történelmi igazság. Azonban Sombart merész feltevésének helyes arányát a háború és kapitalizmus összefüggéseit illetően, Marx egyik Engelshez intézett levelében találjuk. „Az army története mindennél szemléltetőbben demonstrálja ki a termelő erők és a társadalmi viszonyok közti összefüggésről vallott nézetünket. Egyáltalán a háború fontos a gazdasági fejlődés szempontjából. Pl. a munkabér először a hadseregben fejlődött ki a régiéknél. Ugyanitt a gép alkalmazása nagyban. A munkamegosztás is, egy szakmán belül, legelőször a hadseregben érvényesül. A polgári társadalmi forma egész története találóan foglalódik össze benne“.¹⁰

De a háború visszahatása nem korlátozódik kizárólag a gazdasági keretekre, hanem eljut a társadalmi lét összes formáihoz és intézményeihez. Spencernél találjuk meg ennek a folyamatnak egyik legjellemzőbb vizsgálatát, a militarista és az ipari társadalmak ábrázolásában. Míg a militarista állam alkotmányjogi berendezkedése — Spencer szerint — abszolutisztikus és központi, addig az ipari társadalom a háborúk fokozatos kiküszöbölésével, amelyek helyébe a szabadversenyt helyezi, a szabadságon és demokrácián felépülő államiságot tételezi fel. Amint az a múlt és a jelenlegi világháborúban is tapasztalható, a hadviselés tényleg maga után vonja a harcban álló uralmi csoportok részéről „az erős kéz politikájának“ bevezetését. Ám Spencer polgári-naiv utópiája a háborúmentes, szabad ipari társadalomról csak a virágzó és még optimista szemléletű kapitalizmus talaján fakadhatott, amely semmivé foszlik az imperialisztikus háborúk valóságában.

Különösen figyelemreméltó része a háború szociológiájának a háború és az általános társadalmi fejlődés összefüggéseinek boncolgatása. Ám a polgári szociológusoknak e problémakörrel szembeni érthető tartózkodása következtében, e kérdés még feldolgozásra vár. De megállapított tény már is, hogy valamely háború folyamán vagy utána a társadalom belső kinetikája fokozódik. A társadalmi osztályok és azok egyedei, az egyének erősebb mozgáshoz jutnak. A háború hullámain nemcsak az egyének, de az osztályok helyezkedése is könnyebben cserélődik. De megindítja a háború a társadalmi értékek vízszintes és függőleges mozgását is, mely a beidegzett és társadalmilag szentesített nézetek, erkölcsi és politikai felfogások gyors devalorizálásához és újak kialakulásához vezet. A háború és a gazdasági-társadalmi élet egyes részletei közötti kölcsönhatás tanulmányozására, az elmúlt világháború természetesen kitűnő anyagot szolgáltatott. Bizonyíték erre az a Carnegie Intézet kiadásában megjelent hatalmas könyv, mely kimerítő adatokkal dolgozta fel a világháború gazdasági és szociális történetét.

Természetesen alig van szükség különösebb tudományos vizsgálódásokra annak megállapításához, hogy a legtöbb — de főleg az elvesztett — háború az egész társadalom szerkezeti átalakulásához vezethet. Az 1870—71-es német-francia, az 1905-ös orosz-japán háborúkat, majd a világháborút követő beíró erjedések illetve nagy átalakulások, minden elméletnél érthetőbben beszélnek.

Loriánál¹¹ a háború és a társadalmi átalakulás összefüggése kizárólag gazdasági természetű. A háború — állapítja meg — nagymennyiségben pusztítja el a termelőerőket, minek következtében a termelés csök-

ken s a régi társadalom gyengéi s kinövései hatványozottabban érvényesülnek. Így történt ez a 30 éves háború után is, mely meggyorsította — az általános elszegényedés útján — a polgári rend győzelmét. Így vezettek a napoleoni hadjáratok, pl. Poroszországban a jobbágyság felszabadításához és ugyanerre az eredményre a krími háború Oroszországban. *Csernicsevszki*, orosz szociológus a krími háború utáni társadalmi reformokkal foglalkozva, kimutatja, hogy ez a háború, leleplezve a közvélemény előtt a cári feudalizmus magatehetetlenségét, nemcsak gazdaságilag, de politikailag is megrendítette a jobbági rend alapjait. *Uljanov* is elsősorban ebből a szempontból foglalkozik a háborúval (főleg az elveszítéssel), amely megteremti a társadalom ugrásszerű fejlődésének előfeltételeit.

A kateder szociológusok a háború bírálatánál is elvont szemléletük és metafizikus módszerük rabjai. A mindenkifeletti pacifisták természetesen elvitatják a háború bármilyen körülmények közti jogosultságát. A másik oldalon viszont, hol a háború maga „az emberi természet adekvát kifejezője és eredménye“ (Steinmetz), a háború nemcsak szükségszerű, de erkölcsi jó is. Azonban a háborút, mint társadalmi tünetet, mely a termelő erők fejlettségének bizonyos pontján megjelenik, hogy aztán más fokon el is tűnjön, nem lehet örökérvényűnek beállítani. Tudománytalan a háborút *általában* elítélni vagy fölmagasztalni. S noha a háborúval járó áldozatokért senki sem lelkesedik, el kell ismerni, hogy a háború, amennyiben a társadalmi fejlődés irányában hat, annyiban hasznos is.

1. Szabó Ervin: Gazdasági szervezet és háború. Budapest 1915. — 2. Fr. Oppenheimer: System der Sociologie. Jena 1923, I. köt. 854-5 o. — 3. Ratzenhoffer G.: Die Staatswehr, Stuttgart 1881. 10. — 4. Novikow: La critique du darwinisme social, Paris 1910. — 5. Vaccaro: Les bases sociologiques du droit et de l'état. — 6. Nicolai: Biologie des Kriegeres. — 7. Loria: Die wirtschaftlichen Grundrisse, Szabó i. m. és Oppenheimer i. m. — 8. Sorokin: i. m. 100. — 9. I. m. 1030. — 10. Briefwechsel zwischen F. E. und K. M., Stuttgart 1913, II. Bd. 194-195. o. — 11. I. m. 205. o.

SÖRÖZÉS AZ EZÜSTKECSKÉBEN

Irta: MÉLIUSZ JÓZSEF

A városrészünk főterén vigasztalanul diszélő *Ezüstkecske*-kávéház, mintha sohasem létezett volna vagy mintha elkésve, megtépázottan, egy füstbe fult vízióból lépett volna elő, — hoiott már-már megroggyanó épülete még mindig áll és látható még maga a kávéház is. Igaz, jelentősége megváltozott, akár a divatos könyveké, melyekért ma öt földrész lelkesedik, de holnap már ócskáshoz kerülnek, a szemétre vagy legjobb esetben a hátsó könyvsorok poros sötétségében merülnek el s ha esztendőök multán valaki emlékezik is rájuk, már érthetetlen mit tudált e regény csapnivaló jellemeiről, jelentéktelen szerkezetéről, lapos nyelvezetéről. Mert amíg a gondtalanul dicsőséges századelei multban az *Ezüstkecske* volt városunk legelőkelőbb kávéháza, — akkoriban is csak viszonylag csinos, ám könnyen megszerezhető hölgyek, tehetségtelen táncosnők, repedthangu énekes és egyéb művésznők serege szállta meg esténként, — ma bizony, ellenére a még mindig ott lézengő, bár